

О.В. Кириченко

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.3/4

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «БЕЗПЕКА»

Розглянуто точки зору щодо визначення та сутності категорії «безпека», проаналізовано види безпеки та дано авторське бачення зазначеної проблематики.

Ключові слова: безпека, національна безпека, стан безпеки, загроза, суспільство.

Постановка проблеми. Турбота про безпеку іманентно властива кожній частці соціальної структури від конкретного індивіда до певного об'єднання людей. Проблема безпеки має велике значення для будь-якої людської спільноти у зв'язку з необхідністю запобігання та ліквідації загроз, здатних позбавити людей матеріальних і духовних цінностей, а в деяких випадках і життя.

Кожна людина відчуває небезпеку інтуїтивно та розуміє значення її по-своєму. Відчуття небезпеки залежить від рівня соціального і духовного розвитку особистості та ситуації і суспільного устрою, які позитивно чи негативно впливають на світосприйняття громадянина.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Безпосередньо проблеми безпеки як наукової категорії досліджували В.Ю. Богданович, О.М. Гончаренко, О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, І.В. Діордіца, В.А. Ліпкан, Е.М. Лисицин, М.І. Панов та інші правознавці.

На сьогодні на законодавчому рівні визначено національну безпеку як категорію, разом з тим немає єдиних поглядів щодо дефініції безпеки як загальної категорії. Недостатньо дослідженими залишаються питання щодо класифікації видів безпеки.

Метою даної статті є аналіз точок зору щодо визначення та сутності категорії «безпека», опис та характеристика видів безпеки.

Виклад основного матеріалу. Проблема безпеки належить до глобальних загальнолюдських проблем. Безпека є однією з найважливіших після фізіологічних потреб, а саме потреб у їжі, одязі, помешканні.

Як зазначили М. Панов та В. Тихий, безпека являє собою найважливішу цінність, що повинна забезпечувати вільне існування й розвиток особистості, суспільства, людства, створювати гармонію і переборювати суперечності у відносинах «людина – техніка», «людина – навколишнє середовище», у взаєминах між людьми, особою і державою, суспільством, між націями і державами [1, с. 11].

Безпека як один з найбільш суперечливих та складних соціальних феноменів здавна є об'єктом уважного дослідницького інтересу представників різних галузей гуманітарного та природничого наукового знання – іс-

ториків, філософів, політологів, соціологів, правознавців, культурологів, психологів, економістів, математиків, хіміків, ядерників та ін. Разом з тим у радянські часи проблеми філософських, соціологічних та юридичних основ концепції безпеки комплексно не розроблювалися.

Безпека у філософському сенсі має явно виражений антропоцентричний характер, вона замкнута на особі та складає одну з найважливіших умов життєдіяльності та реалізації його сутнісних сил – вітальних, соціальних, духовних [2, с. 107].

Розгляд проблеми безпеки, як і будь-якої самостійної наукової проблеми, передбачає необхідність розроблення поняття (категорії) цього феномена. Категорія «безпека» може і повинна розроблятися насамперед як загальнонаукова категорія, яка до цього часу ще не ввійшла достатньою мірою в категорійно-понятійний апарат науки. З огляду на цю гранично широку за обсягом і глибоку за змістом категорію мають розроблятися також поняття окремих видів безпеки: термоядерної, екологічної, державної, суспільної, національної, міжнародної та ін. За своїм змістом «безпека» передбачає, з одного боку, відсутність небезпеки, а з іншого – наявність стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, посягань і небезпек. У такому контексті дається онтологічне навантаження «безпеки» – як певної якості буття людини, його константи. Звідси її можна розглядати як мету, засіб та результат діяльності людини (і всього людства) щодо захисту від загрозливих чинників, явищ, подій та процесів [3, с. 224].

Категорія «безпека» безпосередньо пов'язана з категоріями «інтерес», «загроза», «захист». Від їх змістовного наповнення значною мірою залежать форми, методи і засоби забезпечення безпеки. Не існує абсолютної безпеки; абсолютна лише небезпека, а безпека відносна.

А. Кузьменко зазначив, що безпека – це органічне поєднання і реалізації прагнення людини до існування в найбільш сприятливих для нормального життя та розвитку умовах і можливості забезпечення з боку державних або громадських організацій необхідного рівня захищеності людини від різного роду ризиків, небезпек, викликів і загроз [4].

Термін “безпека” означає відсутність небезпеки, усталеність, надійність [5, с. 67] або становище, при якому не загрожує небезпека будь-кому [6, с. 37]. “Безпека – це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує, безпечність” [7, с. 115].

Подібні визначення безпеки містяться і в інших джерелах; зокрема, юридичні енциклопедичні словники визначають безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози [8, с. 207] або як систему суспільних відносин і юридичних норм, що регулюють ці відносини з метою забезпечення суспільного спокою, недоторканності життя та здоров'я населення, нормальної праці і відпочинку громадян, нормальної діяльності державних і громадських організацій, установ і підприємств [9, с. 204].

Безпека як умова функціонування й розвитку суспільства має два складники, що оцінюються об'єктивними і суб'єктивними критеріями ін-

дексу безпеки. Об'єктивний критерій – це рівень реальної захищеності системою законодавчого регулювання, організаційними заходами для використання матеріальних засобів, реалізацією цих заходів правоохоронними та іншими органами. Суб'єктивний критерій – частина суспільної психології: відчуття стану захищеності, громадський спокій, відчуття своєї безпеки і безпеки інших, недоторканності майна, впевненість у нормальній роботі державних і суспільних інститутів [10, с. 17].

Російські дослідники В. Серебрянников, А. Хлоп'єв, В. Лопатін визначають безпеку як діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства, народів щодо виявлення (вивчення), попередження, послаблення, усунення (ліквідації) і відбиття небезпек і загроз, здатних згубити їх, позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, спричинити неприйнятну (недопустиму об'єктивно і суб'єктивно) шкоду, закрити шлях до виживання та розвитку [11, с. 16; 12, с. 63].

С.А. Гончаров під безпекою країни розуміє захищеність якісного стану суспільних відносин, які забезпечують прогресивний розвиток суспільства в конкретних історичних і природних умовах, від небезпеки, джерелом виникнення якої є внутрішні та зовнішні суперечності [12, с. 65].

О.А. Бельков визначає безпеку як стан, тенденції розвитку, у тому числі латентні, та умови життєдіяльності нації як державно-територіальної громади людей, що гарантують, незважаючи на наявність та дії негативних факторів, її вільне незалежне функціонування при зберіганні своїх фундаментальних цінностей та основних інститутів [13, с. 92].

В.І. Мітрохін окреслює безпеку як ступінь захищеності середовища, існування життєвого середовища, честі, гідності, цінності особи, соціальних груп, держави, суспільства, цивілізації [14, с. 36].

В.А. Бачинін визначає безпеку у двох аспектах: 1) стан захищеності, в якому перебувають соціальні суб'єкти та системи, коли нічого не загрожує їх нормальній життєдіяльності та виконанню звичайних функцій; 2) сукупність засобів та методів, що дозволяють блокувати джерела небезпеки, які загрожують розрухою та гибеллю індивідам або елементам цивілізованих та культурних систем [2, с. 106].

Безпека за своєю юридичною природою являє собою стан врегулювання правом суспільних відносин, що складаються з приводу реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави адекватно факторам та умовам потенційних та реальних загроз, створених протиправними діями, шкідливими подіями (явищами) техногенного, природнього, соціального характеру, наслідками шкідливих подій (явищ) [15, с. 79].

У контексті проблеми безпеки традиційна дихотомія добра та зла обертає вид антитези «небезпека – безпека». В онтологічному, казуальному відношенні безпеці передувала небезпека, що загрожує суб'єкту або системі та змушує їх вживати спеціальних заходів самозахисту [2, с. 107].

Взята в цілому сукупність потенційних та реальних небезпек, що загрожують життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави, змінлива у соціальному часі та просторі і здібна або зростати, або зменшуватися. Разом з тим неможливо повністю ліквідувати усі небезпеки, що за-

грожують людині як індивіду та людству як роду [2, с. 107].

Аналіз визначень категорії «безпека» дають підстави стверджувати наявність таких підходів до визначення цієї категорії:

- 1) як стан захищеності від будь-яких загроз;
- 2) відсутність загроз та небезпек;
- 3) як діяльність (система заходів, спрямованих на створення певних умов);
- 4) дотримання певних параметрів, норм.

На жаль, на сьогодні відсутні єдині погляди щодо видів безпеки та чітких критеріїв класифікації видів безпеки.

Як зазначали О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов, сучасна пост-індустріальна цивілізація, досягнення науково-технічного прогресу забезпечили дуже високий рівень освоєння сил природи, ефективне використання в інтересах людства найновіших досягнень науки і техніки. Водночас активний і різноплановий розвиток виробничої та соціальної сфери життєдіяльності людини об'єктивно зумовив виникнення і прогресуюче збільшення досить інтенсивних чинників і джерел різного роду небезпек, що створюють загрозу заподіяння значної, а часом і великої (або дуже великої) шкоди особистості, суспільству, державі або навіть загрозу існування людства. До них можна віднести термоядерну, хімічну, технологічну, екологічну, епідемічну, продовольчу (небезпеку голоду), воєнну, соціальну, кримінальну (зокрема тероризм), економічну та інші небезпеки [3, с. 223].

В юридичній енциклопедії класифікують безпеку таким чином: за масштабом (міжнародна, регіональна, локальна); за суб'єктами (особиста, суспільна, національна, колективна); за суспільними сферами (політична, економічна, військова, екологічна, радіаційна тощо) [8, с. 207]. Так, міжнародна безпека визначена як стан міжнародних відносин, який виключає порушення миру та реальну загрозу розвитку людства; національна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз; колективна безпека – співробітництво держав з метою підтримання миру у світовому чи регіональному масштабі; екологічна безпека – стан захищеності довкілля від порушення його екологічної рівноваги; радіаційна безпека – дотримання певних меж радіаційного впливу на персонал об'єктів атомної енергетики, населення та навколишнє природне середовище, визначених відповідними нормами, правилами і стандартами, тощо [8, с. 208-212].

За видом загрози життєво важливим інтересам О.П. Дзьобань дає таку класифікацію безпеки:

- зовнішня безпека – захищеність національних інтересів, національних цінностей і способу життя від загроз, що виходять ззовні;
- внутрішня безпека – до неї відносять ті суспільні відносини, що пов'язані із запобіганням або усуненням загрози для життя і здоров'я людей, їхнього майна (власності) всередині країни [16, с. 40-41].

О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань та М.І. Панов виділяють такі види безпеки:

- 1) внутрішня політична безпека держави – це такий стан її політичної системи, який забезпечує стабільний розвиток суспільства, відображає ін-

тереси всіх його соціальних груп, сприяє консолідації нації і дозволяє ефективно вирішувати завдання економічного, соціального і культурного розвитку [3, с. 23];

2) економічна безпека – спроможність держави створювати необхідні матеріальні передумови для всебічного розвитку суспільства, виступати самостійним і рівноправним суб'єктом системи мікроекономічних зв'язків [3, с. 13, 48].

Слід зазначити, що в Концепції національної безпеки України економічна безпека визначалася як такий стан національної економіки і кредитно-фінансової системи, який дає можливість: а) гарантувати економічний розвиток держави на підставі досягнень науково-технічного прогресу; б) зберігати або швидко оновлювати виробництво в умовах припинення зовнішніх поставок або надзвичайних ситуацій внутрішнього характеру; в) забезпечувати стійке функціонування своєї кредитно-грошової системи і задоволення потреб суспільства за несприятливих внутрішніх і зовнішніх умов [17].

До економічної безпеки держави як комплексної системи відносять такі види безпеки: демографічну, ресурсну, питної води, продовольчу, енергетичну, фінансово-грошову, кримінальну, медичну та ін. [3, с. 13, 48].

Характеризуючи зазначені види безпеки – демографічну [3, с. 48, 167]; продовольчу [3, с. 48-49]; ресурсну [3, с. 49]; енергетичну [3, с. 50]; цінову [3, с. 50]; фінансово-грошову [3, с. 51]; медичну [3, с. 60], – автори не дають їм чіткого визначення.

Як різновид безпеки О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов виділяють кримінальну безпеку. На їх погляд, цей різновид безпеки не має конкретного носія, але сильно впливає на економічне становище держави (економічні злочини, криміналізація суспільства тощо) та її мешканців (вбивства, грабежі, насильство, крадіжки тощо). Одним із характерних проявів криміналізації посттоталітарного суспільства є зростання частки тіньової економіки в сукупності економічної діяльності, зростання злочинності [3, с. 52]. Кримінальну безпеку як вид безпеки виділяє й О.О. Білоусова, яка визначає її як здатність держави і суспільства активно протистояти посяганням злочинних співтовариств та окремих злочинців на життєво важливі інтереси громадян, держави і суспільства та нейтралізувати загрози, що надходять від них [18, с. 86].

На наш погляд, виділення кримінальної безпеки, на наш погляд, є некоректним, оскільки, по-перше, не може бути безпека кримінальною; по-друге, існування злочинності – це фактор, що впливає на безпеку суспільства та держави (або вчинення одиничного злочину може створити небезпеку для особи або групи осіб); по-третє, існування злочинності в різних галузях суспільного життя ставить під загрозу відповідні види безпеки;

3) екологічна безпека – стан системи «природа – техніка – людина», який забезпечує збалансовану взаємодію природних, технічних та соціальних систем, формування природно-культурного середовища, яке відповідає санітарно-гігієнічним, естетичним і матеріальним потребам мешканців регіонів Землі при збереженні природно-ресурсного та екологічного потенці-

алу природних систем і здатності біосфери в цілому до саморегулювання. Важливою складовою екологічної безпеки є стан захищеності особистості, суспільства та держави від загроз, які створюються стихійними лихами і техногенними катастрофами [3, с. 124-125];

4) інформаційна безпека – безпека всіх сфер державної і суспільної діяльності (політичної, економічної, соціальної, воєнної, духовної, екологічної тощо), а також сфер формування, обігу, накопичення і використання інформації (інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційно-аналітичне забезпечення органів державного управління в усіх різновидах життєдіяльності тощо) [3, с. 166];

5) міжнародна безпека [3, с. 199].

Виділяють і такий вид безпеки, як державна. Так, наприклад, М.М. Арзамаскін та П.І. Матросов під державною безпекою розуміють створення необхідних умов для усіх сторін життєдіяльності людини, суб'єктів та суспільства в цілому: захисту територіальної цілісності, економічної та політичної незалежності, життєздатності його систем, структур та інститутів відповідно до правових основ державності та чинного законодавства [19, с. 52].

Висновки. Таким чином, існує два основних підходи до розуміння безпеки: з одного боку, безпеку визначають як стан будь-якого носія небезпеки, яке не містить загрози, можливої шкоди для середовища; з іншого – властивість безпеки приписують об'єкту, який надійно захищений від шкідливих для нього впливів. Разом з тим в обох випадках простежується безпосередній зв'язок з такою ознакою соціальної системи, як захищеність, що являє собою активну цілеспрямовану діяльність з підтримки суспільних відносин у певному якісному стані.

Поняття «безпека» використовується стосовно різних природних та соціальних процесів, пов'язаних з життєдіяльністю людини та суспільства. Безпека є результатом соціальної діяльності із забезпечення безпеки особи, суспільства, держави.

Категорія «безпека» є загальною вихідною категорією, на якій базується визначення національної безпеки взагалі та окремих видів безпеки зокрема. Разом з тим аналіз сучасних поглядів правників дає підстави стверджувати, що на сьогодні відсутній єдиний погляд щодо видів безпеки та чітких критеріїв класифікації окремих видів безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Панов М. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) / М. Панов, В. Тихий // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3 (22). – С. 10–16.
2. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб., 2006.
3. Данільян О. Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації : навч. посібник / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. – Х., 2002.
4. Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам / А. Кузьменко // Юстініан. – 2006. – № 10.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М., 1978. – Т.1. : А – З.

6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М., 1987.
7. Новый тлумачний словник української мови : у 4-х томах / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К., 1998. – Т. 1.
8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1. : А – Г.
9. Юридический энциклопедический словарь. – М., 1984.
10. Овчинникова Г. В. Терроризм / Г. В. Овчинникова. – СПб., 1998.
11. Серебрянников В. Социальная безопасность России / В. Серебрянников, А. Хлопьев. – М., 1996.
12. Лопатин В. Н. Информационная безопасность России: Человек. Общество. Государство / В. Н. Лопатин. – СПб., 2000.
13. Бельков О. А. Понятійно-категорійний апарат концепції національної безпеки / О. А. Бельков // *Безопасность : информ. сборник.* – 1994. – № 3. – С. 91–94.
14. Мітрохин В. І. Концептуальні основи стратегії національної безпеки Росії / В. І. Мітрохин // *Соціально-політичний журнал.* – 1995. – № 6. – С. 22–40.
15. Власенков В. В. Безопасность как объект правового регулирования / В. В. Власенков, А. И. Стахов // *Проблемы борьбы с преступностью в Центральном Федеральном округе Российской Федерации : матер. науч.-практ. конф. (28–29 ноября 2001 г., г. Брянск); под ред. А. М. Никитина.* – М. – Брянск, 2002. – Ч. 2. – С. 76–81.
16. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія / О.П. Дзьобань. – Х., 2006.
17. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України : схвалена Постановою Верховної Ради України від 16.01.1997 № 3/97-ВР // *ВВР.* – 1997. – № 10. – Ст. 85.
18. Білоусова О. О. Поняття і ознаки кримінальної безпеки країни / О. О. Білоусова // *Форум права.* – 2011. – № 1. – С. 83–87.
19. Арзамаскин Н. Н. Государственная безопасность: понятие, черты и перспективы стабилизации / Н. Н. Арзамаскин, П. И. Матросов // *Преступность как угроза национальной безопасности : матер. I междунар. открытой сессии «Modus Academicus» (г. Ульяновск, 4–5 декабря 1997 г.) / под ред. А. И. Чучаева.* – Ульяновск, 1998. – С. 51–54.

Кириченко О. В. Теоретические подходы к определению категории «безопасность». Рассматриваются точки зрения относительно определения и сущности категории «безопасность», анализируются виды безопасности, предлагается авторское видение указанной проблематики.

Ключевые слова: *безопасность, национальная безопасность, состояние безопасности, угроза, общество.*

Kyrychenko O. V. Theoretical approaches to the definition of the category “security”. Security issue is related to global human problems. It is the most important value that should ensure the existence and free development of the individual, society and humanity. Security is one of the most important after the physiological needs, including the need for food, clothing, accommodation. Consideration of safety concerns, as well as any independent scientific problems implies the need to develop concepts (categories) of this phenomenon. Category "security" can and should be developed primarily as a general scientific category, which so far has not included a sufficient degree of categorical-conceptual apparatus of science. Given this very broad in scope and profound in content category have also developed the concept of certain types of security.

It is noted that at present there are two main approaches to understanding security : on the one hand, defining security status of any medium hazard, which contains no threat of harm to the environment; the other – property security credited object is protected from harmful exposure to it. However, in both cases it's traced a direct connection with the sign of the social system as security, which is the active purposeful activities to support social relations in a qualitative state.

The term "security" is used in different natural and social processes associated with human activity and society. Security is the result of social activities to ensure the safety of the individual, society and state.

Category "security" is the total output category, which is based on the definition of national security in general and certain types of security issues. However, analysis of current lawyers's views gave reason to believe that there was no uniform view on types of security and clear criteria for the classification of certain types of security.

Keywords: *safety, national security, state of safety, threat, society.*

Надійшла до редакції 05.06.2013

В.Д. Людвік

кандидат юридичних наук

А.І. Терещенко

заслужений юрист України

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 340.

ВИХІДНІ ПРИНЦИПИ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АНАЛІЗУ ПРАВОВОЇ ФІКЦІЇ

Розглянуто поняття фікції у праві взагалі та у кримінальному праві зокрема; вплив філософсько-правових поглядів і логічних прийомів на формування юридичних фікцій в історичному розвитку; системи правових фікцій, їх соціально-правових функцій і механізму прояву в окремих кримінально-правових інститутах.

Ключові слова: *фікція, явище, закон, дихотомія, кримінально-правова норма.*

Постановка проблеми. Соціально-політичні та економічні зміни в нашій країні цілком логічно викликали розвиток двох протилежних тенденцій: з одного боку, процес наростання демократизації суспільства, розширення й поглиблення прав та свобод людини і громадянина, з іншого – небувалий розмах злочинності, її ускладнення, «інтелектуалізацію», розширення сфер злочинної діяльності, набуття нею міжнародного характеру. Обидві тенденції визначають високі вимоги до кримінально-правового регулювання, зумовлюють зацікавленість у пошуках конструктивних підходів до розробки основних положень теорії кримінального права України, кримінального законодавства та практики його застосування. У кримінальному праві застосовуються найбільш суворі примусові заходи. Тому саме в цій сфері будь-який дисбаланс у механізмі правового регулювання здатний призвести до істотних обмежень прав і свобод громадян або суспільства. Ця обставина також вимагає від кримінально-правової науки звернути пильну увагу на закономірності розвитку системи кримінального права, для того щоб обрати вірний напрямок його подальшого розвитку відповідно до традицій правової держави, пізнати зміст правових конструкцій, використовуваних для захисту основних соціальних цінностей.

Особливе значення у зв'язку із цим отримує дослідження ролі фікцій у механізмі кримінально-правового регулювання, тому що ефективність но-